

КОСТЮМ ЯК РІЧ У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ МІСЬКОМУ ПОВСЯКДЕННІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено питання використання в сучасному міському повсякденні таких понять, як «костюм», «одяг» і «річ», їх співвідношення та співіснування. Аналізується традиція їх сприйняття як свого роду синонімів, зокрема, в сучасній міській культурі, а також змістове навантаження кожного з цих понять через визначення їх у науковій літературі. Наведено дефініцію термінів «костюм», «одяг» і «річ» та проаналізовано можливості реального включення їх до синонімічного ряду. Розглянуто випадки, коли вони можуть вживатися для позначення близьких за змістом явищ повсякденного буття.

Ключові слова: річ, костюм, повсякденність, культура.

Костюм є одним з тих компонентів культури, які здавна належать до невід'ємних складових нашого повсякдення. Історія виникнення костюма, його перетворення в культурну категорію, знакову систему сягає глибини віків. Його функції в культурі настільки різнопланові, що, скільки б костюм не досліджували – завжди знайдуться питання, здатні зацікавити науковця. Тож над вивченням різних аспектів історії костюма, його функціональних та конструктивних особливостей працюють представники різних напрямів [1–4; 8–11; 14]. Саме тому ми можемо говорити про сформовані системи підходів, певні наукові традиції, що склалися в процесі дослідження цього явища культури. Зокрема, це стосується й понять, які людина сформуvalа щодо костюма в повсякденні. Адже ми використовуємо різні терміни для його позначення – від уже згаданого «костюм» до «одяг», «вбрання» тощо.

Ці поняття наявні і в повсякденні пересічної людини, навіть більше – побутує досить цікава низка синонімів, які конкретизують ставлення до одягу в цілому або до окремих його складових. Приміром, ми можемо сказати «ганчірка», «шмотка» або просто «річ», маючи на увазі одяг як такий. Про останнє свідчать, зокрема, вивіски магазинів, що торгують вбранням, зокрема й вживаним. Отже, ми маємо справу з певними константами, які вибудувалися в повсякденній свідомості. Але тоді виникає запитання: наскільки ж насправді ці поняття можуть вважатися близькими за змістом, зокрема, в контексті дослідження повсякденності, першочергово – міської?

Ми пропонуємо детальніше зупинитися на цьому нюансі і спробувати бодай на загальному рівні з'ясувати, наскільки і в яких випадках

ці поняття можуть сприйматися як близькі за змістом не лише в повсякденній лексиці, але й з погляду науковців. На нашу думку, слід звернути увагу на особливості побутування, зокрема й з позицій термінології та загально-вживаної лексики, костюма у вітчизняному міському повсякденні, на специфіку його статусу та функцій в умовах міста.

Спершу з'ясуємо, коли і як ми вживаємо слова «костюм», «одяг», «річ» та інші в нашому повсякденному спілкуванні. Якщо йдеться про загально-вживану лексику, то всі наведені вище слова зазвичай сприймаються як синоніми. Тобто в розмові ми не намагаємось підшукати слово, що відповідало би, скажімо, науковому визначенню. У повсякденному спілкуванні ми говоримо про речі, маючи на увазі костюм та його окремі складові – від спідньої білизни до головних уборів, більше того, «річ» як узагальнення може позначати навіть взуття та аксесуари. Отже, це поняття сприймається як найбільш широке за своїм контекстом, коли мова йде про повсякденні практики, які стосуються одягу. Фактично, повсякденність вибудовує свій власний синонімічний ряд, де річ сприймається аналогом «одягу» або «костюма».

І, що важливо, на рівні повсякдення міська культура формує не лише сприйняття костюма як речі і речі як костюма, але й відображає своє ставлення до окремих функціональних особливостей цього явища в сучасному міському культурному просторі.

Можна навести кілька пояснень цього явища. Це пов'язано не тільки з ключовими функціями костюма, але й з тими трансформаціями, що відбулися в цих функціях упродовж останніх десятиліть в умовах урбаністичної культури.

Звернемось до класичних визначень костюма та його функцій. «Костюм (від італійського *costume* – звичай) – це певна система предметів та елементів одягу, об'єднаних єдиним замислом та призначенням, яка відображає соціальну, національну, регіональну приналежність людини, її стать, вік, професію. Костюм тісно пов'язаний з побутовою традицією, характеризуючи звичаї певного регіону, конкретного історичного періоду, народу або етносу, а також із соціальним становищем, поведінкою та образом конкретної людини, виражаючи її індивідуальність. Будучи зв'язаним уже з конкретною людиною або соціальною групою, костюм виконує ті самі функції, що й одяг: захисну та утилітарно-практичну. Однак найважливіша функція костюма – знакова, оскільки костюм є особливим видом комунікації, тобто повідомляє оточуючим інформацію про людину: її соціальний статус, естетичний смак, культуру» [3, с. 8].

Окремо варто відзначити важливість таких зв'язків, як «костюм-людина», «костюм-середовище». «Костюм поза середовищем, поза призначенням, поза образом людини мертвий, це просто безлика оболонка, “ганчірка”. Тому сенс функції полягає в єдності ідеї та реальності» [5, с. 22]. Тобто, коли ми говоримо про костюм у міському середовищі, ми одразу маємо зауважити, що специфіка його побутування та взаємодії з людиною та соціумом полягає у вибудовуванні достатньо складної системи зв'язків, що ґрунтуються не лише на традиційній системі цінностей та знаків, але й на тих власних приписах та нормах, що формує для себе міська культура.

Отже, передовсім треба розглянути, що саме ми розуміємо під поняттям «костюм», коли йдеться про те, що людина вдягає на себе. В умовах сучасного міського повсякдення радше можна говорити не про комплекс, визначений сталими етнокультурними традиціями, а про певний комплект, набір предметів одягу, який людина підбирає згідно зі своїм смаком, сезоном, модою тощо. Тобто за своїм семіотичним наповненням костюм, на перший погляд, наближається за значенням до того, що визначають як одяг узагалі: «штучні покрови людського тіла» [15, с. 103], система «матеріальних оболонок, штучний покрив тіла людини, що захищає її від негативних зовнішніх впливів природи, а також певний прояв індивідуальності людини або доби» [13, с. 4]; «захищає людину від шкідливих впливів навколишнього середовища, тобто одяг – це система матеріальних оболонок, покривів на тілі людини. В одязі проявляється

індивідуальність людини, міститься первинна інформація про його власника» [14, с. 6–7].

Але де тоді пролягатиме межа між костюмом і одягом і як ці поняття можна співвіднести з такою категорією, як річ? На нашу думку, відповідь на це питання лежить у площині функцій костюма та речі, а також у сприйнятті їх сучасною міською культурою. Недаремно синонімами до слів «костюм» та «одяг» нині є, приміром, «шмотка» або «ганчірка», які мають негативну конотацію. Вони також стосуються вбрання, але їхній контекст переводить нас до виокремлення асоціативного ряду, який вибудовується в сприйнятті костюма як складової культури і як певної речі.

Якими саме функціями наділяє костюм етнічна культура? Передовсім виділяють такі: етнічна, статево-вікова, соціальна, еротична, естетична, костюм може вказувати на кліматичні особливості регіону, професійну, релігійну, станову або класову приналежність людини [3, с. 8]. Тобто костюм виступає своєрідним соціокодом, що передає інформацію з минулого в майбутнє. Також називають такі функції костюма, як утилітарна, сигніфікативна та ритуальна [15, с. 103]. Подібними функціями наділяють і одяг, наближуючи його таким чином до поняття «костюм»: «одяг виконує три основні функції: добропристойності (престижності), захисту (фізіологічного та морального) та прикрашання» [5, с. 26]. Крім того, дослідники відзначають, що в сучасному костюмі європейського типу часто взагалі складно виділити певну функцію. Костюм став багатофункціональним, а сама функція – багатозначною [3, с. 9].

Можливо, саме подібні трансформаційні процеси у функціях костюма, передовсім в умовах міської культури, дають привід практично ототожнювати поняття «костюм» і «одяг», оскільки вони достатньо зблизилися за змістом. «Одяг (і пов'язані з ним ритуали – ті ж покази мод) сьогодні найменшою мірою несе в собі функціональне навантаження, а найбільшою – слугує маркером усіляких соціальних та психічних значень. Неможливо конкретно назвати хоча б одну предикативну функцію одягу: за визначенням покликаний одягати, він частіше підкреслює оголеність і вразливість; він охороняє, оберігає тіло, але й сам завдає йому масу незручностей. Іноді одяг справді “вітальний” (життєвий), а іноді небезпечний для здоров'я свого власника. Вважати, що функція одягу полягає у своєрідній репрезентації тіла, можна знову ж таки лише заплісуючи очі на багато етнографічних традицій. Одяг може бути вираженням

як індивідуальності, так і безликісті. Прийняти за сутність одягу функцію посилення тіла можна для лат середньовічного лицаря або вбрання, скажімо, сучасного пожежника, але ніяк не для більшості елементів жіночого одягу» [6, с. 39].

Тут автор наголошує на тому, що сучасність уже не зосереджується на традиціях, натомість створює практики деконструкції класичного образу, коли на зміну сталому комплексу певних функцій починає висуватися фрагментований образ з акцентом на лініях тіла, а не функціях окремих деталей вбрання. Саме це, на нашу думку, і є однією з рис, притаманних сучасній міській культурі. Тобто костюм, який виходить за межі етнічних традицій, починає жити іншим життям, увага суспільства акцентується на звуженому колі функцій.

Наскільки це прив'язано до міського повсякденного життя – доцільно розглянути детальніше. Передовсім зазначимо, що одяг в умовах міста живе іншим життям, ніж у традиційному суспільстві. Це зумовлено різними чинниками, в основі яких лежать, зокрема, суспільно-знакові функції костюма. Приміром, термін експлуатації вбрання значно скорочується. І це пов'язано не з активнішою експлуатацією окремих складових умовного комплексу. Підключається функція престижності, що базується на таких нюансах, як «модне – не модне», «старе – нове», сучасність також додає такі характеристики, як, скажімо, походження одягу (не лише країну-виробника, але й, за можливості, дизайнера), з чого впливає така характеристика, як «соціально престижне – соціально не престижне».

Ще один аспект буття одягу в міській культурі – зміна господаря. Торгівля вживаними речами в міській традиції нараховує вже не одну сотню років. Це та складова сучасного міського повсякдення, яку ми знаємо як секонд-хенд. Відповідно, чим більше господарів змінило вбрання – тим його ступінь престижності менший. Хоча саме щодо секонд-хенду спостерігається досить цікава тенденція: існує чіткий розподіл того, що там пропонується, на речі справді для бідних та на певну групу товарів престижного характеру і досить не дешевих (брендові речі, приміром). Отже, подекуди й одяг із секонд-хенду може претендувати на статус престижного.

Ці нюанси проявляються в мові, зокрема в термінології. Наше сприйняття рівня статусності одягу та відповідна побудова асоціативного ряду виражається через слова, які ми вживаємо для позначення одягу. Скажімо, словом «річ» ми традиційно називаємо або ж одяг узагалі, або

те, що є новим, престижним, модним. Також одяг у цілому часто називають «шмотками», але це слово має у своєму значенні ознаку зверхності, зневаги, надмірного узагальнення. Коли ж ми говоримо «ганчірка», то зрозуміло, що предмет одягу позбавлений будь-якої суспільної престижності, він буденний, не новий, не модний. Тобто термінологія, що прижилася в повсякденному мовленні, відображає функціональні особливості конкретних предметів, з якими людина зіштовхується щодня. Коли ж ми можемо говорити про костюм як річ, виходячи з наукових підходів, а не загальноповживаної лексики?

На нашу думку, насамперед костюм можна визначати як річ тоді, коли він стає предметом, з яким працює дизайнер. В основу такого розуміння лягають, головним чином, прикладні функції костюма. Зокрема, дизайнери зазначають, що об'єктом дизайну одягу є утилітарна річ, котра має практичне призначення. Тобто, коли ми говоримо про дизайнерські пошуки або виробничі процеси, костюм (чи одяг) буде чітко ототожнюватися зі світом речей. Скажімо, метою проектувальника костюма може бути таке: «спираючись на образний підхід, зробити річ знаком цілісного художнього контексту і проектним образом дійсності. Річ виконує визначальну функцію передачі образу і відображає її спосіб функціонування у середовищі. Функції виробу багатоманітні, і, щоб створити функціональний його "портрет", потрібно типізувати функції і виділити підсистеми, котрі входять у систему життєдіяльності людини і передовсім у підсистему людина-річ-середовище. У ній здійснюється взаємодія людини і середовища: людина перетворює природу (у цьому разі людину) та адаптується до неї» [5, с. 19]. Тобто костюм фактично ототожнюється з річчю також тоді, коли йдеться про сферу споживання.

Тоді ж виокремлюються і функції, що стосуються саме споживчої вартості костюма як певного промислового виробу. Функція виробу полягає в предметно-речових зв'язках з його морфологією, а також як носія корисності речі, її суспільної цінності. «Корисна функція речі при цьому розкривається трьома поняттями: призначення, корисність, цінність. Конкретними ж носіями та виразниками такої функції виявляються суспільно-ціннісні властивості речі – корисність, зручність, простота» [5, с. 21]. Корисні властивості речі формують її споживчу вартість. Ці властивості, з одного боку, виступають у вигляді матеріальних характеристик речі (маса, розміри, параметри, матеріал, конструктивно-технічні характеристики та ін.), а з другого – як такі властивості, без котрих

не може бути реалізована корисність речі, тобто її корисні властивості.

Зокрема, саме через окремі функції костюма та речі і визначається те, чим є об'єкт дослідження в кожному конкретному випадку: «у тих випадках, коли в костюмі домінує функція утилітарна, костюм виступає як річ; у тих випадках, коли в костюмі переважає функція регіональна, суспільна, ритуальна та навіть естетична, костюм отримує символіку або знаковість із вказівкою на зміст його призначення та образ» [5, с. 21–22]. Наголошується також, що «головним змістом функції є створена людиною рівновага між вимогами до цієї речі та відповіддю на цю вимогу. Відповідь проявляється в знаках – фактурних, формальних, конструктивних, колористичних, матеріальних. Костюм – це своєрідний відгомін наших цілей, рухів, прагнень, інакше кажучи, вираження дії відповідно до мети. Тому функція, не маючи художнього образу, сама несе і стверджує художню цінність образу» [5, с. 21].

Подібні варіанти в підходах до визначення маємо й тоді, коли йдеться про поняття «одяг»: «Одяг є річчю або сукупністю речей і виконує такі функції: інструментальну, пов'язану з призначенням речі в конкретній діяльності людини (утилітарно-практична функція одягу); адаптивну, яка забезпечує комфортність предметно-просторового середовища, полегшує процес адаптації людини до навколишнього світу; результативну, пов'язану із соціальним функціонуванням речі, її здатністю сприяти досягненню мети як окремою людиною, так і суспільством у цілому; інтегративну, пов'язану з тим, що в речі поєднані і проявляються якості культури в цілому: сенс (сенс речі, її роль у соціально-культурному процесі життєдіяльності), традиції, цінності, виражені в матеріалі та формі. Таким чином, річ є відображенням способу життя в цілому, а одяг – відображенням образу людини і способу її життя» [3, с. 12]. Тут поняття «одяг» збігається з поняттям «костюм», але також визначається як річ. Для нас при цьому

важливо з'ясувати, коли саме таке використання понять можливе. І це якраз визначення приналежності одягу до предметного світу та його функції.

У цілому визначення дослідниками таких понять, як «костюм», «одяг» та «річ», дають підставу за певних умов вважати їх близькими за змістом. Передовсім це актуально для ситуацій, коли йдеться про той рівень застосування цих понять, який ми охарактеризували як побутовий або повсякденний: оскільки на цьому рівні людина сприймає вбрання як складову культури споживання, застосування до нього терміна «річ» буде цілком виправданим, бо йдеться саме про споживацькі функції одягу, його суспільно-ціннісні властивості та реалізацію через нього зв'язків «людина-суспільство».

Що ж до повсякденної лексики, то зазвичай ми виявляємо передовсім своє ставлення до певних предметів одягу, класифікуючи їх за зовнішнім виглядом та, відповідно, визначаючи їхні соціально-знакові функції. Тому в цьому контексті вживання слів «костюм», «одяг» і «річ» як синонімів цілком прийнятне. Однак у наукових дослідженнях виникає потреба більш чіткого визначення функціональних особливостей кожного конкретного явища з розглянутих вище, а також більш виваженого підходу до застосування конкретних понять не лише в тих чи інших випадках, але й як таких, що є близькими за змістом.

Отже, в цілому сучасна міська культура повсякдення сприймає костюм і одяг радше як річ, ніж як сталий знаковий комплекс, що побутовув у традиційній культурі. Утім, не можна забувати про те, що в процесі зливання або затухання окремих функцій костюма він може набувати нових знакових особливостей, що формуються в умовах сучасного урбаністичного суспільства. Ці аспекти ще чекають свого детального дослідження, тому що вивчення окремих складових міського повсякдення, що стосуються практик функціонування предметної сфери, є перспективним напрямом наукових розвідок.

Список літератури

1. Бердник Т. О. Дизайн костюма / Т. О. Бердник, Т. П. Неклюдова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 448 с.
2. Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства / П. Г. Богатырев. – М. : Искусство, 1971. – 515 с.
3. Гусейнов Г. М. Композиция костюма / Г. М. Гусейнов. – М. : acad., 2004. – 431 с.
4. Каминская Н. М. История костюма / Н. М. Каминская. – М. : Легкая индустрия, 1977. – 130 с.
5. Козлова Т. В. Художественное проектирование костюма / Т. В. Козлова. – М. : Легкая и пищевая промышленность, 1982. – 144 с.
6. Корнев В. В. Вещи нашего времени: элементы повседневности / В. В. Корнев. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2010. – 224 с.
7. Махлина С. Т. Семиотика культуры повседневности / С. Т. Махлина. – СПб. : Алетейя, 2009. – 232 с.
8. Матейко К. Український народний одяг / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 222 с.
9. Мерцалова М. Н. История костюма : в 4 т. / М. Н. Мерцалова. – Т. 1. – М. : Академия моды, 1993. – 543 с. ; Т. 2. – М. : Академия моды ; Калининград : Янтарный сказ, 1996. – 432 с. ; Т. 3–4. – М. : Академия моды ; СПб. : Чарт Пилот, 2001. – 576 с.
10. Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
11. Орлова Л. Азбука моды / Л. Орлова. – М. : Просвещение, 1989. – 177 с.
12. Основы теории проектирования костюма / под ред. Т. В. Козловой. – М. : Легпромбытиздат, 1988. – 352 с.

13. Пармон Ф. М. Композиция костюма / Ф. М. Пармон. – М. : Легпромбытиздат, 1997. – 318 с.
14. Плаксина Э. Б. История костюма. Стили и направления / Э. Б. Плаксина, Л. А. Михайловская, В. П. Попов. – М. : Академия, 2004. – 224 с.
15. Свод этнографических понятий и терминов / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Штробаха. – Вып. 3 : Материальная культура. – М. : Наука, 1989. – 225 с.
16. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс-Культура, 1995. – 624 с.
17. Чеснов Я. В. Лекции по исторической этнологии / Я. В. Чеснов. – М. : Гардарики, 1998. – 400 с.

J. Nikishenko

COSTUME AS A THING IN OUR MODERN CITY DAILY OCCURRENCE: TERMINOLOGICAL ASPECT

The article is devoted the question of the use in the modern domestic city everyday vocabulary of such concepts, as a “suit”, “dressed” and “thing” and to the problem of their correlation and coexistence. Everyday life tradition of their perception is analyses as the family synonyms, in particular, in a modern city culture. The semantic loading is also probed each of these concepts through their determinations which are used in scientific literature. Determinations of terms “suit” are pointed in material the article, “dressed” and “thing” and. Also the semantic of each of these terms is analysis through their definition from scientific literature. The definition of terms “costume”, “clothes” and “thing” are adduces in the materials of the article and the situations are analyses when these terms are really can be interpreted as similar phenomenon of culture.

Keywords: thing, costume, daily occurrence, culture.

Матеріал надійшов 12.05.2015

УДК 008:316.334.56-027.555

Тищенко І. М.

МІСЬКИЙ ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

У статті розглядається поняття публічного простору, простежується його інтерпретація в критичній теорії. Показується зв'язок публічних просторів з історією міст і міського повсякденного життя. Аналізуються основні підходи до визначення міського публічного простору в критичних урбаністичних дослідженнях. Окрему увагу приділено концепції права на місто та її зв'язку з міським публічним простором. Останній розділ присвячено публічним просторам у постсоціалістичних містах та процесам їх трансформації.

Ключові слова: публічний простір, публічна сфера, міська культура, право на місто.

Публічність, нарівні з анонімністю та мобільністю, є однією з ключових ознак сучасних міст. У повсякденному житті публічний простір оточує нас практично всюди – на тротуарі, в парку, в громадському транспорті, на ринку, в музеї, в університетських аудиторіях і центрах

сучасного мистецтва, а також у соціальних мережах та інтернет-форумах, які дають змогу поєднувати приватність з глобальною публічністю віртуального простору. Разом з тим вимір та межі його публічності надзвичайно відрізняються в різних містах, суспільствах, трансформуючись